

Ольга Юрейко

ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА І ЦЕНТРАЛЬНА РАДА НАРОДОВА: ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН

Внаслідок „Весни народів” 1848 р. значною мірою політизувалося національне життя у Галичині. Конституювалися українські і польські політичні організації в особі Головної руської ради (далі – ГРР) і Центральної ради народової (далі – ЦРН). Впродовж шести місяців вони визначали основні засади українського і польського, політичного і національного життя у Галичині. У своїх діях обидві інституції апелювали до налагодження взаємних відносин, почасти співпраці.

В історіографії це питання не знайшло належного вивчення. У загальних рисах про взаємини ГРР і ЦРН згадано в дослідженнях В.Бориса [1], Ф.Стебля [6], Я.Козіка [18], М.Столярчика [25], М.Данилака [15]. Однак ці автори констатують лише фрагментарні факти про відносини двох організацій.

Мета статті – на основі опублікованих протоколів ГРР і ЦРН та тогочасної галицької преси охарактеризувати причини суперечностей між ГРР і ЦРН, проаналізувати українсько-польську полеміку щодо самотності українців та показати її значення для подальшого розвитку українського національного життя.

ЦРН з самого початку намагалася очолити національно-визвольний рух у Галичині в цілому і відновити Польську державу в кордонах 1772 р. Однак, у своїх діях вона натрапила на рішучий спротив українських національних діячів. Адже українці становили більшість мешканців краю. На цьому факті чи не вперше акцентував увагу член Ставропігійського інституту адвокат К.Віньковський (1821-1891). 19 березня 1848 р. під час підписання у Львові петиції до імператора він підкреслив: „Не забувайте, що ви руське плем’я, окреме від поляків, що у вас інша національність, своя історія, своя мова, словом, що ви – русини. Якщо хочете підписати, то не робіть цього раніше, ніж в адресі буде поміщено вимог, що забезпечать вам вашу самостійність, вашу народність і вашу мову” [8, 462].

Українське питання виявилось одним із найважливіших у діяльності ЦРН. Тому її лідери з самого початку намагалися налагодити союзницькі відносини з українськими політичними діячами. Вже на своєму першому засіданні, яке відбулося 14 квітня, ЦРН заявила про забезпечення українцям національних прав. Для цього була підготовлена відозва, яку опублікував її друкований орган „Rada Narodowa” [21, 1]. У тексті відозви зазначалось, що „у Польщі з давен-давен проживали дві гілки одного дерева – українці і поляки, пов’язані рівністю у звичаях та особистими родинними зв’язками” [19, 3]. Цим зверненням ЦРН проголошувала збереження рівності між обома народами і закликала до спільного досягнення поставленої мети. Українські лідери таку заяву не сприйняли. При цьому вони виходили з того, що опублікована польська відозва була звичайною декларацією, у якій, „крім запевнення у рівності, не було жодної позитивної програми для галицьких українців” [18, 167].

Така політика ЦРН призвела до того, що українське духівництво 19 квітня підготувало петицію, текст якої згодом став основою програми ГРР. Єпископ-суфраган Г.Яхимович (1792-1863) у своєму листі до львівського митрополита М.Левицького (1774-1858) так констатував мету петиції: „Буде вона, принаймні, знаком, що тут, крім поляків, є ще і русини, котрі, будучи завше вірні урядові, змушені пред’явити дуже скромні побажання для забезпечення своїх свобод” [7, 289].

У відповідь на дії української інтелігенції ЦРН 21 квітня звернулася із відозвою до львівської і перемишльської греко-католицьких консисторій як посередників в українсько-польських відносинах. Її авторами були відомий драматург А.Фредро (1793-1869), монах-василіянин Устиянович та греко-католицький священник, професор Львівського університету О.Криницький (1791-1861). У відозві містилося прохання до консисторій розіслати усім священикам спеціальні листи. У їх текстовій частині мало бути зазначено, що „ми всі є між собою братами, рівні перед Богом і правом, і незважаючи на різницю в обряді і мові, є мешканцями одної польської землі” [23, 14].

Представники греко-католицького духівництва виступили проти такого твердження. Вони вважали Галичину українським краєм, а українців – самобутнім народом. Через це вони почали вживати заходів щодо створення своєї політичної організації.

ЦРН, розуміючи, що інституція галицьких українців буде опозиційно налаштована до її діяльності, на своєму засіданні 28 квітня ухвалила направити власних представників до селян і греко-католицького духівництва з метою залучення їх до польської організації.

Зокрема, делегація у складі поміщиків Ф.Абенкаурта та І.Ніковоріча зустрілася з Г.Яхимовичом і запропонувала йому приєднатися до ЦРН. Останній пообіцяв, що увійде до складу ЦРН лише у тому випадку, якщо до неї вступить митрополит М.Левицький [11, 172]. Проте львівський митрополит також відмовився і надіслав Г.Яхимовичу листа, в якому 1 травня 1848 р. благословив створення ГРР [7, 313].

Установче засідання ГРР відбулося 2 травня 1848 р. у митрополичій палаті (при церкві св. Юра). Крім українців, там були польські представники. Намагаючись не допустити заснування небажаної їм політичної інституції, вони пробували переконати присутніх у недоцільності її створення і пропонували приєднатися до ЦРН. Зокрема, польський адвокат Суский, заявив, що народу достатньо однієї ради і вона вже є створена. Польський урядовець Шлаский запропонував відмовитись від кириличної абетки та використовувати у письмі латинські літери. У відповідь греко-католицький священник О.Заклинський наголосив, що українці поважають польську народність, однак мають святий обов'язок дбати про свою культуру і для цього створюють ГРР [2, 1].

Заснування ГРР було обгрунтовано у відозві від 10 травня 1848 р. такими словами „Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю Галицьку замешкує”. Головними своїми завданнями ГРР вважала збереження віри та обряду, зрівняння у правах греко-католицької церкви та її священників з правами інших обрядів, впровадження української мови у школи та захист конституційних прав українського народу в Галичині. Відносно галицьких поляків, вона наголосила на дотриманні з ними мирних стосунків, підкресливши, що „сам Бог і право людськості наказує, аби-сьмо напротив тих, котрі попри нас также ся о своє добро і свою народність старают, жадної ненависти в серцях наших не живили, но як щирі сусіди одної землі в згоді і єдності жили” [9, 1-2].

Претендуючи на роль єдиного лідера суспільного руху в Галичині, ЦРН не бажала змиритися із появою української політичної організації. У зв'язку з цим між ГРР і ЦРН виникла гостра полеміка, яка знайшла своє відображення як у тогочасній галицькій пресі, так і у публіцистиці. ЦРН намагалися показати український рух перед європейською громадськістю як інспірований австрійською владою контрреволюційний виступ вузького кола представників

вищого греко-католицького духовництва. ГРР відстоювала національну самобутність українців і їх право на окремий суспільно-політичний розвиток [6, 162].

Одним із перших полемічних творів був „Маніфест до українців”, який підготувала ЦРН 9 травня 1848. Ним визнавалась рівноправність українців та поляків. Водночас наголошувалось на тому, що українці не можуть мати інших потреб, прагнень і цілей, ніж поляки [22, 60]. У статті „Два українські комітети у Львові” ЦРН називала створення ГРР реакційним заходом австрійського уряду, а діячів української організації – святоюрцями, тобто особами, які відстоювали інтереси лише вищого греко-католицького духовництва [16, 96].

На своєму засіданні 22 травня 1848 р. ГРР охарактеризувала вище згадані статті як „очернення Ради нашої” і доручила службовцю управління поліції у Львові І.Константиновичу, вчителю І.Домковичу, священику І.Гушалевичу, самбірському правнику Ю.Лаврівському та директору друкарні Ставропігійського інституту Ю.Вислобоцькому підготувати аргументовану відповідь і можливість опублікувати її у друкованому органі поляків [2, 28]. 29 травня ця відповідь у вигляді статті була надіслана до редакції часопису „Gazeta Narodowa”. У ній зазначилося, що „ГРР була створена не урядом, а під впливом того духа, що у мільйонах українських сердець віками переховувався” [24, 143].

Того ж дня ЦРН підготувала відозву до українців, у якій закликала ГРР до об'єднання. Вона заявляла про спільну мету двох організацій щодо піднесення української народності та покращення становища священиків і селян. Зокрема, наголошувалось, що ГРР самостійно не справиться із цими завданнями. Проте ГРР усно, через делегатів, відмовилась від пропозиції ЦРН, підкресливши її суперечність „Відозві до українського народу” від 10 травня 1848 р. [18, 201].

Прагнення галицьких українців відстояти право на свою національну самобутність призвела до появи полемічних праць у публіцистиці. Так, значний резонанс серед української громадськості викликала стаття невідомого польського автора „Винайдена народність” („Narodowońż padewszystko”), опублікована у газеті „Dziennik narodowy” 25 березня 1848 р. Її суть полягала у запереченні існування українського народу. Одним із перших спростував заяву польського опонента секретар ГРР Т.Леонтович, який у квітні 1848 р. польською мовою написав брошуру „Відповідь на статтю

про не існування українців". У ній Т.Леонтович наголошував на наявності у княжу добу літератури українською мовою, засвідчену численними пам'ятками, починаючи із договорів із Візантією і закінчуючи грамотами галицько-волинських князів. Виходячи із мовних і релігійних відмінностей, він заявляв, що українці є окремим народом [9, 46-47].

Т.Леонтович був також автором анонімного полемічного твору „Warunki zgody między Polska a Rusią№” („Умови взаємопорозуміння між Польщею і Руссю”). У ньому зазначалось, що прагнення поляків відродити Польську державу в кордонах 1772 р. можна реалізувати, лише врахувавши інтереси українського народу, а саме надавши йому право на самоуправління [13, 717-724].

25 травня 1848 р. у Перемишлі була опублікована польською мовою брошура згодом значного галицького вченого, духівника митрополита М.Левицького А.Петрушевича (1821-1913) під назвою „Кілька слів на захист української народності”. Дискутуючи з поляками, А.Петрушевич аргументовно ставив питання про те, як же можуть 15 млн. українців розчинитися серед 10 млн. поляків? При цьому А.Петрушевич зробив висновок, що до 1848 р. українці в Галичині були чужинцями. Він вірив, що з приходом до влади ГРР ситуація зміниться на краще. Тому радив польській організації припинити даремну справу, стати на ґрунт правди, оскільки лише таким чином можна поєднати українців і поляків [20, 46-52].

Участь у полеміці взяли також діячі інспірованого ЦРН Руського собору. Він був утворений 23 травня переважно із представників полонізованої української шляхти та інтелігенції. До складу Руського собору входили літератор і фольклорист, редактор друкованого органу цієї організації „Дневника руського” І.Вагилевич, три графи Дідушицькі, граф Голієвський, три священники – професор теології О.Криницький, В.Дольницький і Р.Крижанівський та ін. Члени Руського собору, виступаючи за згоду між українцями, насправді вважали їх частиною польського народу, заперечували його самостійний розвиток. Вони намагалися представити ГРР лише як орган у церковних справах. 8 червня лідери Руського собору звернулися із відозвою до українського галицького духівництва, закликавши його до єдності з поляками. Та бажаної підтримки не домоглися.

Велику надію на Руський собор ЦРН поклала під час Слов'янського з'їзду, що відбувся на початку червня 1848 р. у Празі. Ініціатива ЦРН відправити членів Руського собору на з'їзд була спричинена тим, що 16 травня 1848 р. ГРР обрала своїх представ-

ників на празький з'їзд. Це були заступник голови ГРР, правник І.Борискевич (1815-1892), греко-католицький священник Г.Гинилевич (1809-1871) і семінарист О.Заклинський. ГРР прагнула донести світові бажання українців розвивати свою народність, мову та культуру, а також отримати ті ж права, що й інші народи. У зв'язку з цим ЦРН для підтримки ідеї відродження Речі Посполитої у кордонах 1772 р. та визнання в Галичині єдиного польського народу вислала на Слов'янський з'їзд, крім своєї делегації (філософ К.Лібельт, історик А.Беловський, літературознавець Л.Лукашевич, директор наукового інституту ім. Оссолінських у Львові А.Клодзінський, поміщик С.Смаржевський та ін.), також діячів Руського собору (поміщиків Л.Сапігу, Є.Любомирського, селянина Ю.Дзедушицького, публіциста К.Ценглевича). Останні заявили, що вони є єдиними представниками українців Галичини, а члени ГРР – лише вищого духівництва греко-католицької церкви [25, 150].

Зважаючи на те, що діячі ГРР та ЦРН опинились у спільній українсько-польській секції, між ними зав'язались жваві дискусії. Так, на урочистому відкритті Слов'янського з'їзду (2 червня 1848 р.) І.Борискевичу у своєму виступі підкреслив національну самобутність галицьких українців, вказав на їх безправне становище і поставив вимогу надати їм певні конституційні свободи, прийняти до слов'янської федерації, над створенням якої працював з'їзд. На другому засіданні поляк К.Лібельт, який був головою українсько-польської секції, відповів, що Польща хоче бути одною із частин слов'янської федерації, а сепаратизм українців протидіє цьому [15, 52].

Для врегулювання українсько-польських суперечностей діячі ГРР запропонували провести адміністративний поділ Галичини на дві провінції за етнічною ознакою. З певними застереженнями щодо цього проекту виступив польський депутат З.Погловський, відзначивши, що в існуючих умовах поділ Галичини послабить слов'янську єдність. Водночас він підтримав інші пропозиції українців, зокрема, вимогу зрівняння у правах та оплаті греко-католицького духівництва із римокатолицьким. Найчіткіше прагнення українців до політичної самостійності сформулював О.Заклинський: „Хочемо показати Європі, що бажаємо жити не під Польщею, а як окремий народ. Як це відбується, не знаємо, але хочемо повної окремішності [4, 135].

У ході дискусії стосунки між українцями і поляками різко загострилися. Діячі ГРР завзято відстоювали свою думку і не хотіли відмовлятися від поділу Галичини. Представники польського народу погоджувалися на всі вимоги українських делегатів, за ви-

нятком пункту про цей поділ. Компроміс було знайдено після втручання чеської делегації, яка стала посередником в українсько-польських суперечках. В результаті 7 червня між галицькими українцями і поляками було підписано угоду, яка під назвою „Вимоги українців у Галичині” увійшла в підсумковий документ з’їзду – „Адрес до імператора”. Угода передбачала фактичне зрівняння прав українського і польського населення краю, а розгляд питання поділу Галичини відкладала до скликання краєвого сейму. Проте Празьку угоду не визнали ні ГРР, ні ЦРН. Вона мала чисто декларативне значення і не вирішила українсько-польських суперечностей. Та все ж на пам’ять про цю подію у Празі на різнобарвному папері, що символізував усі слов’янські національні кольори, було надруковано пісню „Мир вам, браття, всім приносим” (слова І.Гушалевича, музика Т.Леонтовича), яка згодом фактично стала українським національним гімном у Галичині [4, 137].

Стосунки між ГРР і ЦРН загострилися у зв’язку з проведенням виборів до першого австрійського парламенту, скликання якого передбачалось дарованою конституційною грамотою імператора Фердинанда від 25 квітня 1848 р. Кожна з організацій намагалась відправити більшу кількість своїх депутатів до Відня.

Щоб відштовхнути селян від участі у виборах (вони склали понад 80% населення Галичини), польські агенти залякували виборців. Так, ГРР заявляла, що за польського діяча Ф.Смольку, обраного депутатом у Любачеві, народ голосував лише, „боячи ся панщини” [2, 38]. Таким чином, користуючись неписьменністю селян, польські діячі отримали більше мандатів, ніж українські депутати.

Внаслідок виборів до парламенту від Галичини вибрано 96 депутатів, у тому числі 35 українців (священики Г.Яхимович, Г.Левецький, Г.Шашкевич, селянин І.Капушак та ін.). Серед польських депутатів були доктор прав Ф.Смолька, адвокат Ф.Земляковський, правник М.Дилевський та ін. [14, 13-37].

Найбільш складною для українських і польських депутатів у віденському парламенті виявилась проблема поділу Галичини. Вносячи цю пропозицію на розгляд парламентаріїв, українці виходили з того, що лише так можна розв’язати тривалу українсько-польську суперечку в Галичині. Крім цього, на їх думку, це б сприяло розвитку української нації та уможливило фактичну рівноправність греко-католицької церкви в краю. Водночас проблема поділу Галичини зустріла енергійну протидію з боку ЦРН, яка вважала, що Галичина – це неподільний польський край, що відійшов до скла-

ду Австрії як частина Польщі [3, 27].

Навколо цього питання між діячами ГРР і ЦРН виникла гостра полеміка, яка була спрямована на те, щоб переконати європейську громадськість у необхідності чи недоцільності поділу Галичини. Її розпочала ГРР, подавши на розгляд парламенту відповідну петицію. Опозиційні документи вносились польськими депутатами.

Однак, польські діячі не були готові до такого перебігу подій, тому зверталися по допомогу до ЦРН. Так, 25 липня 1848 р. на її засіданні було зачитано лист депутата М.Пінчківського, який просив підготувати і якнайшвидше відіслати до Відня документ проти поділу Галичини. Листи із подібним змістом направили до ЦРН М.Дилевський (26 липня) та Ф.Смолька (29 липня) [21, 135-136].

Паралельно із поданням петицій до парламенту ГРР ініціювала збір підписів серед місцевого населення. Зокрема, документ під назвою „Меморіал української нації для з'ясування її становища” від 31 липня був підкріплений 15 000 підписів [10, 34]. До заяви, надісланої 13 серпня 1848 р. на розгляд парламентаріїв, було додано 61 120 підписів [10, 174], а 28 серпня 1848 р. депутатам було пред'явлено 21 008 підписів за поділ Галичини [11, 25-26]. Загалом підписи від українського населення продовжували надходити протягом всієї діяльності першого австрійського парламенту.

Опротестовуючі підписи збирала також ЦРН. З цією метою на засіданні 27 липня 1848 р. було вибрано спеціальну комісію. До її складу увійшли поміщик А.Голєєвський, ремісник Г.Кречмер та науковець Л.Слабковський [21, 137].

29 липня ЦРН вирішила відправити делегацію до митрополита М.Левицького із пропозицією підписатись проти поділу Галичини. Делегацію склали поміщики К.Красіцький, Т.Василевський, Л.Сапіга та урядовці А.Батовський і А.Любомирський. Однак, її візит до замиської резиденції митрополита в Уневі 9 серпня був безрезультатний, оскільки голова греко-католицької церкви відмовився підтримувати польську політику [12, 282-284].

Враховуючи значні переваги ГРР в українсько-польській полеміці у віденському парламенті, ЦРН вважала єдиним способом запобігти поділу Галичини перенесення обговорення цього питання на засідання майбутнього краевого сейму. Зокрема, польський діяч А.Добжанський наголошував на тому, що сейм ніколи не допустить поділу Галичини на дві провінції [21, 200].

Проблема поділу Галичини спричинила також полеміку в тогочасній галицькій пресі. 18 серпня 1848 р. у „Gazecie Narodowej”

появилася стаття „Чорно-жовтий патріотизм святоюрців”, у якому анонімний дописувач критикував політику ГРР [17, 445]. Своєрідною відповіддю на нього стала стаття „Про поділ Галичини”, опублікована у „Зорі галицькій” і підписана ініціалами „Й. Л.”. Польський історик Я.Козік вважає, що її написав Йосиф Лозинський [18, 116]. У цій статті автор відстоював точку зору самобутності у країнців. При цьому зазначав, що причиною ліквідації Польської держави було приниження країнців. Він писав: „Не повинні вони зь ока спущати, же насъ є 15 мільонивъ (а то троха Большихъ якъ всьхъ поляковъ и со зляшеними русынамы) и же через оутиссканье и понижуванье русиновъ Польска погибла” [5, 73-74].

Українсько-польська полеміка призвела до того, що польські діячі звернулися до Ставропільського інституту, вимагаючи заборонити друкування „Зорі галицької”. У відповідь ГРР звернулася по допомогу до командувача львівським гарнізоном генерала Е.В.Гамерштайна, який пообіцяв, що візьме ситуацію під свій контроль [18, 204].

У жовтні 1848 р., зважаючи на революційні події у Відні та тимчасове припинення засідань першого австрійського парламенту, проблема поділу Галичини відійшла на задній план. Натомість, актуальним стало питання формування української національної гвардії.

16 жовтня ГРР звернулася до галицьких країнців організувати українське військо з метою збереження порядку в краї [2, 76]. На засіданні 24 жовтня ЦРН назвала ці заходи нелегальними і вирішила чинити їм опір. Зокрема, один з діячів ЦРН З.Воланський заявив про необхідність подання протесту до уряду, однак цю пропозицію не підтримали [21, 277]. У протоколах ГРР сказано, що останнім документом ЦРН стосовно галицьких країнців була петиція до уряду про необхідність розпуску руських рад [2, 82]. Проте після польського повстання у Львові 1-2 листопада 1848 р. припинила діяльність ЦРН і її філії, а ГРР продовжила своє існування.

Отже, у травні-жовтні 1848 р. головними дійовими особами в українсько-польських суперечностях виступали ГРР та ЦРН. Головною причиною загострення їх стосунків були різні цілі двох організацій. ГРР намагалася відстояти національну самобутність галицьких країнців і домагалася поділу Галичини за етнічним принципом. Натомість ЦРН прагнула бути єдиним лідером суспільного руху в краї і ставила собі за мету відновити Польську державу в кордонах 1772 р. Важливе значення мав також соціальний склад двох інституцій. Якщо до ГРР входили переважно греко-католицькі священики та селяни, то членами ЦРН були загалом поміщики і

римо-католицьке духовництво. Це загострювало питання зрівняння у правах духовництва обох обрядів, а також вимагало налагодження взаємин між польською шляхтою та українськими селянами. Взаємини між ГРР і ЦРН найбільш яскраво відображені в українсько-польській полеміці, яка велася на сторінках тогочасної преси і публіцистики. Ця полеміка була спрямована передусім на те, щоб європейська громадськість оцінила реальний стан справ у Галичині. Водночас вона мала важливе значення для галицьких українців, оскільки відкривала найцікавіші сторінки історії, піднімала питання у української мови і назагал сприяла утвердженню національної самосвідомості.

Джерела та література

1. Борис В.О. Деякі питання українсько-польських відносин під час революції 1848 р. в Галичині // Українське слов'янознавство. – Львів, 1972. – Вип.6.
2. Головна руська рада, протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О.Турія. – Львів, 2002.
3. Демкович-Добрянський М. Польсько-українські взаємини у ХІХ сторіччі. – Мюнхен, 1968.
4. Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі // Славістичні студії. – Львів, 1997. – Т. І.
5. О подоль Галиції // Зоря галицька. – 1848. – Ч. 18.
6. Стеблій Ф.І. „Весна народів” у Львові // Історія Львова. – Львів, 2007. – Т. II.
7. Студинський К. Матеріали до історії культурного життя в Галичині // Українсько-руський архів. – Т. ХІІІ-ХІV. – Львів, 1920.
8. Устиянович К. Історичний момент // Житє і Слово. – 1895. –Т.ІІІ.
9. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДДА у м. Львові). – Ф. 180. – Оп. 1. – Спр. 1.
10. ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 180. – Оп. 1. – Спр. 28.
11. ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 180. – Оп. 1. – Спр. 33.
12. Batowski A. Dziariusz wypadku w 1848 roku. – Wroclaw, 1974. – 471 s.
13. Borys W. Gios z 1848 r. W sprawie zgody polsko-ukraiskiej // Przegląd Historyczny. – 1972.
14. Buszko J. Polacy w parlamencie wiedecskim 1848-1918. – Warszawa, 1996.
15. Danilótk M. Poľsko-ukrajinský (rusnnske) vzt'ahy v Haliini roku 1848 a ich riešenie na Slovanskom zjazde v Prahe // Galicja i jej dziedzictwo. Т. ХІІ (Galicja w 1848 roku). – Rzeszyw, 1999.
16. Dwa komitety ruskie we Lwowie // Rada Narodowa. – Nr. 25.
17. Czarnoólty patriotyzm Swiktojurecyw // Gazeta Narodowa. – 1848. – Nr. 37.

18. Kozik J. Między reakcją a rewolucją (studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848-1849). – Kraków, 1975.

19. Od Rady Narodowej do Braci Rusinyw // Rada Narodowa. – 1848. – Nr. 1.

20. Pietruszewicz A Słow kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości. – Lwów, 1848.

21. Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14. 04 – 29. 10. 1848) / Red. S. Kieniewicz – Warszawa, 1996.

22. Rada Narodowa do Braci Rusinyw // Rada Narodowa. – 1848. – Nr. 16.

23. Rada Narodowa do Przewielebnych Konsystorzów // Rada Narodowa. – 1848. – Nr. 4.

24. Słowo do Redakcji Gazety Narodowej // Gazeta Narodowa. – 1848. – Nr. 37.

25. Stolarczyk M. Działalność Lwowskiej Centralnej Rady Narodowej. – Rzeszów, 1994.